

В.В. Білоус
(V.V. Bilous),
аспірант кафедри
криміналістики Національної юридичної
академії України ім. Ярослава Мудрого

МІСЦЕ ФІКТИВНИХ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ **(FALSE COMPANIES IN THE PROCESS OF SHADOWING UKRAINIAN ECONOMY)**

Протягом декількох останніх років одним із чинників, які спричиняють погіршення макроекономічної ситуації, розвиток тіншової економіки, криміналізацію окремих галузей фінансово-господарської діяльності, розширення масштабів корупції та організованої злочинності в Україні, є функціонування фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності. Стан розслідування економічних злочинів дозволяє вести мову про існування розвинених технологій злочинної діяльності, побудованих на використанні статусу суб'єктів підприємницької діяльності. Такі технології пов'язані з існуванням певних економіко-кримінальних феноменів (конвертаційний центр, фіктивне підприємство) та характеризуються наявністю відпрацьованих стандартів поведінки «економічних» злочинців¹.

Стрімке зростання економічної злочинності в Україні тісно пов'язане з проблемою фіктивного підприємництва². Особливістю досліджуваного злочину є те, що фіктивне підприємництво не вчиняється у «чистому» вигляді. Його вчинення у більшості випадків є початковим етапом для вчинення інших економічних злочинів. При цьому фіктивне підприємство постає ідеальним інструментом для здійснення низки суспільно небезпечних діянь, найбільш поширеними серед яких є різноманітні махінації з фінансовими ресурсами, розкрадання кредитних ресурсів і бюджетних коштів, нецільове використання або неповернення одержаних кредитів, ухилення від сплати податків, зборів і митних платежів, здійснення незаконних валютних операцій через пункти обміну валют, що діють за агентськими угодами, приховування за кордоном валютної виручки, торгівля людьми, зброєю, наркотиками, легалізація

грошових коштів і майна, здобутих злочинним шляхом. Високорентабельним різновидом кримінального бізнесу, здійснюваного за допомогою фіктивних фірм, стали незаконний переказ безготівкових грошових коштів у готівку та незаконна їх конвертація в іноземну валюту. Широкомасштабні операції по виведенню з-під державного та суспільного контролю грошових коштів у особливо великих розмірах здійснюються через *конвертаційні центри*, які являють собою мережі зареєстрованих в встановленому порядку підприємств, створених організованими злочинними групами для здійснення не статутної підприємницької діяльності, а тіньових фінансово-господарських операцій, зокрема для незаконної конвертації гривні в ВКВ. За висновками спеціалістів, через рахунки таких фіктивних структур щорічно в іноземні банки перераховуються сотні мільйонів доларів США³. Тільки у 2000 р. підрозділами податкової міліції було припинено діяльність 74 конвертаційних центрів, з розрахункових рахунків яких до бюджету було стягнуто 50,3 млн грн.⁴ Їх річний обіг склав 5,5 млрд грн.⁵ Функціонування конвертаційних центрів з тіньового обміну валюти та переказу безготівкової гривні у готівкову валюту набуло не тільки міжрегіонального, а й міжнародного характеру. В більшості регіонів України сформувалися стійкі організовані групи, які, знаходячись у змові з працівниками банківських установ, а також використовуючи свої злочинні зв'язки у державах Балтії, в Росії, інших країнах далекого зарубіжжя, професійно займаються незаконною конвертацією грошових коштів. Така «схема» протиправної діяльності являє собою більш ніж прибутковий вид «комерційної діяльності», спрямованої на формування економічного підґрунтя існування організованої злочинності, подальшу тінізацію економіки, що реально загрожує економічній безпеці України⁶.

Фіктивним підприємництвом широко уражені всі галузі господарської діяльності. Найбільше від зазначеного злочину потерпають ті сфери життєдіяльності держави, які забезпечують швидке отримання значних прибутків при відносно невеликих витратах. Серед них — торговельно-посередницька, кредитно-фінансова та банківська галузі. Найбільша кількість фіктивних фірм функціонує у регіонах підвищеної ділової активності, у містах Києві, Донецьку, Луганську, Одесі, Харкові⁷.

Такий економіко-кримінальний феномен, як фіктивна фірма, вже давно характеризується як «найгірше із зол» в українській еко-

номіці.⁸ Терміни «фіктивне підприємство», «фіктивна фірма» містяться у деяких нормативно-правових актах, зокрема у Законі України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами», Указах Президента України «Про підвищення відповідальності за розрахунки з бюджетами та державними цільовими фондами» від 04.03.1998 р. № 167/98, «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 02.06.1998 р. «Про хід виконання Указу Президента України від 21.01.1998 р. № 41 «Про запровадження режиму жорсткого обмеження бюджетних видатків та інших державних витрат, заходи щодо забезпечення надходження доходів до бюджету і запобігання фінансовій кризі» від 09.06.1998 р., а також у низці листів і наказів Державної податкової адміністрації України (далі — ДПА). Перелічені документи лише називають досліджуване нами явище, не розкриваючи при цьому його сутності та не формулюючи законодавчого визначення. Відсутність же у чинному законодавстві дефініцій «фіктивне підприємство», «фіктивна фірма» сприяє різній правовій оцінці дій, що іменуються фіктивним підприємництвом, створює певний хаос і породжує низку проблем у правозастосовній діяльності, ускладнює визначення реальних обсягів поширення досліджуваного явища та перешкоджає застосуванню дійових заходів протидії. Так, наприклад, за твердженням М. Азарова, запобігаючи мільярдним трансакціям по фіктивних контрактах та у офшорні зони, податкові органи щорічно викривають до 20000 фіктивних фірм⁹. Однак тільки у 1997 р., за словами того ж голови ДПА, було виявлено 32000 фіктивних фірм, що, на його думку, у десять разів менше реальної їх кількості². У Рішенні Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України від 20.07.1998 р. «Про результати виконання доручень Президента України Л.Д. Кучми від 23.02.1998 р. та Плану невідкладних скоординованих дій державних та правоохоронних органів щодо зміцнення законності і правопорядку в державі на I півріччя 1998 року» стверджується, що кожна п'ята із створених фірм є фіктивною³. За висновками ж В. Білецького, приблизно кожна третя підприємницька структура і кожен третій громадянин-підприсемець, які зареєструвалися як суб'єкти підприємницької діяльності, зробили це виключно у протип-

равних цілях, тобто апріорі є фіктивними суб'єктами підприємництва⁴. Якщо виходити з такої логіки міркувань і враховувати, що станом на жовтень 2001 р. в Україні зареєстровано близько 1 млн 250 тис. приватних підприємців та близько 800 тис. юридичних осіб⁵, то кількість фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності сьогодні загалом має становити близько 676,5 тис. (412,5 тис. приватних підприємців та 264 тис. юридичних осіб). Слід зазначити, що наведені твердження демонструють суттєві перебільшення, оскільки низкою наукових та практичних діячів і, зокрема, тим же таки М. Азаровим у більшості випадків наводяться інші дані, згідно з якими у 1997 р. було виявлено 1650 фіктивних підприємств, у 1998 р. — 2680, у 1999 р. — 4169, а в першому півріччі 2000 р. — 2250⁶. За дев'ять місяців 2001 р. було припинено діяльність 3627 фіктивних фірм⁷. Такі цифри цілком узгоджуються з останніми даними, які під час підбиття підсумків діяльності підрозділів податкової міліції оголосив В. Жвалюк. За його повідомленням, за останні п'ять років було припинено незаконну діяльність 12000 фіктивних підприємств¹⁰.

Привертає увагу той факт, що кількість осіб, засуджених за вчинення фіктивного підприємництва за шість років дії ст. 148⁴ КК України «Фіктивне підприємництво» (з 1994 по 1999 р.) не перевищила 17 осіб¹¹. Не кращим чином виглядає стан боротьби з аналогічним злочином у Росії: за період з 1997 по 1999 р. за вчинення псевдопідприємництва до суду було надіслано близько 100 кримінальних справ, а притягнуто до відповідальності лише 15 осіб¹². Це обумовлено складністю злочинної технології створення та використання фіктивних фірм, а також відсутністю дійової методики розслідування фіктивного підприємництва, що сприяє високій латентності названого злочину та обумовлює низьку ефективність діяльності правоохоронних органів у боротьбі з фіктивними підприємствами. Наявні криміналістичні рекомендації стосуються лише деяких аспектів боротьби з фіктивним підприємництвом в окремо взятих сферах економіки. Однак і за їх сприяння у 2000 р. в Україні було досягнуто певних зрушень, коли за фактами створення конвертаційних центрів та фіктивних фірм, а також ухилення за їх допомогою від сплати податків проти недобросовісних платників податків було порушено 706 кримінальних справ¹³.

Об'єктивною причиною систематичного створення все більшої кількості фіктивних підприємств залишається невичерпна потреба широкого кола суб'єктів у неконтрольованих державою та суспільством готівкових грошах. Тінізація підприємницької діяльності зумовлює зміну структури грошових запасів на користь готівки. Серед найвагоміших причин намагання багатьох суб'єктів господарювання здійснювати розрахунки готівкою, а населення — накопичувати заощадження в готівковій формі — невизначеність перспектив розвитку економіки, уникнення оподаткування. Юридичні особи тримають грошові кошти у готівковому вигляді для розрахунків з фізичними особами (виплата заробітної плати у «конвертах» (поза розрахунковими відомостями по зарплаті). Так званий «чорний нал» потрібен їм також і для виплати незаконних винагород посадовцям органів державної влади і органам місцевого самоврядування, особам, що перебувають у трудових чи ділових стосунках з підприємствами-конкурентами (за невиконання або неналежне виконання ними своїх службових обов'язків, задля схилення працівників конкурентів до розголошення комерційної таємниці), для задоволення власних потреб, майнових вимог, що висувуються кримінальними структурами, або для сплати за надані ними послуги¹⁴.

Поява ж потреби у значних обсягах готівкових коштів, які обертаються поза банківською системою, призвела до створення різних схем і структур для їх отримання. Домінуюче становище при цьому займає використання фіктивних фірм у конвертації через них безготівкових грошових коштів у готівку. Це послаблює мультиплікативне збільшення грошей, оскільки готівка виходить з банківського обороту і не використовується для цілей кредитування. Слабкий кредитний потенціал комерційних банків у свою чергу призводить до зниження інвестицій та зменшення зростання ВВП у довгостроковому періоді. Розширення готівки поглинає ВВП офіційної економіки, так би мовити, транспортує його в тіньову економіку (а відтак, є потужним чинником демонетизації економіки). 20 березня 2001 р. Президент України затвердив своїм Указом рішення Ради національної безпеки і оборони від 25.01.2001 р. «Про заходи щодо детінізації економіки». Цифра, якою голова РНБО оцінив розміри тіньового сектору економіки України, дорівнює 70 % ВВП. В Указі, спрямованому на боротьбу з причинами

тінізації, названо проблеми виведення з тіньового сектору значних обсягів грошової маси і включення їх до офіційного економічного обороту. Оскільки даний сектор оперує переважно готівковою частиною грошової маси, яка знаходиться поза кредитно-банківською системою, то керованість грошовими процесами стає ілюзорною. Причиною таких негативних наслідків є широке використання фіктивних підприємств¹⁵.

Суттєві розбіжності у визначенні масштабів поширення фіктивного підприємництва пов'язані з неоднозначним розумінням сутності фіктивного підприємства. Визначити ж сутність фіктивного підприємства можливо шляхом з'ясування етимології слова «фіктивний» та системного аналізу норм різних галузей чинного законодавства України.

В юридичній літературі неодноразово здійснювались спроби визначити поняття «фіктивне підприємство», «фіктивний суб'єкт підприємництва». Так, Р. Колишко і Н. Рудовська вважають, що фіктивним є таке підприємство, яке займається нестатутними видами діяльності¹⁶. За визначенням В. Шепітька, фіктивна фірма (псевдофірма) — це підприємство, яке створене на підставних осіб, без мети здійснення статутної діяльності, слугує прикриттям незаконної діяльності, дозволяє здійснювати фінансові операції, виходити у стосунки з іншими юридичними особами і підприємцями, укладати фальшиві угоди¹⁷.

В наукових працях А. Волобуєва використовується термін «фіктивно утворені компанії», до числа яких належать комерційні структури, які крім установчих документів та рахунку в банках ніяких активів не мають. Створюються вони тільки для проведення незаконних операцій, після закінчення яких, як правило, ліквідуються. В іноземних джерелах їх називають кораловими компаніями («shell company»), оскільки вони створюються за подобою коралів — складних за своєю формою і порожніх усередині. Фактично, на відміну від записаного в документах, весь персонал такої компанії складається, як правило, з однієї особи. А. Волобуєв чітко визначає місце фіктивних фірм, порівнюючи їх діяльність з трубопроводом, крізь який здійснюється перекачування грошей до інших комерційних структур для прикриття справжніх джерел та природи утворення фондів¹⁸.

Поняття «фіктивне підприємство» згадується і криміналістами деяких іноземних країн, законодавством яких встановлено кримінальну відповідальність за вчинення шахрайства, пов'язаного з організацією фіктивних фірм, акціонерних товариств¹⁹. Діяння, аналогічні передбаченим ст. 205 КК України, закріплені як злочин, іменованій «псевдопідприємництвом», у кримінальних кодексах деяких країн — учасниць СНД, серед яких Республіка Беларусь (ст. 150¹ КК), Республіка Таджикистан (ст. 175⁴ КК), Республіка Узбекистан (ст. 179 КК), Російська Федерація (ст. 173 КК)²⁰.

Спроби визначити у вітчизняній юридичній літературі поняття «фіктивне підприємство» в основному зводилися до перерахування окремих ознак, що свідчать про «фіктивність» суб'єкта підприємництва. Існуючі точки зору можна умовно поділити на дві групи. Прибічники першої²¹ помилково припускають віднесення до числа фіктивних підприємств і тих суб'єктів підприємницької діяльності, що не зареєстровані в установленому законодавством порядку. Таким чином вони необгрунтовано розширюють коло фіктивних суб'єктів підприємництва, відносячи до їх числа і підприємства, які взагалі не проходять державну реєстрацію, у дійсності не існують і функціонують на підставі підроблених документів — так звані «неіснуючі, фальшиві підприємства».

Прибічники іншої позиції, не відкидаючи того, що в процесі створення або придбання суб'єкта підприємництва злочинцями можуть бути використані сфальсифіковані документи, наполягають на тому, що фіктивною може бути визнана лише та юридична особа, яка в установленому законом порядку зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності²². На нашу думку, така позиція є найбільше обгрунтованою і відповідає чинному законодавству України.

Слово «*фіктивний*» походить від латинського «*fictio*» (фікція, вигадка) і означає умисно створене обманне становище, яке не відповідає дійсності і використовується з певною метою²³. Для наявності фікції має бути створена певна конструкція, яка виражається зовні у необхідній для таких випадків формі; створена конструкція повинна не відповідати об'єктивній дійсності (її внутрішній зміст мусить суперечити зовнішній формі); невідповідність змісту конструкції її формі має бути результатом умисних дій творця цієї конструкції.

У контексті розслідування фіктивного підприємництва під створенням слід розуміти комплекс передбачених законодавством дій, результатом здійснення яких має стати юридичне заснування нової підприємницької структури, що раніше не існувала, яка є носієм прав, передбачених ст. 23 ЦК України, та відповідає ознакам, закріпленим у ст. 1 Закону України «Про підприємства в Україні». Аналогічними за спрямованістю є дії, іменовані *придбанням*, під яким слід розуміти набуття права власності на майно наявної юридичної особи в цілому або в тій частині, володіння якою надає можливість здійснювати фактичне керівництво діяльністю такого суб'єкта підприємництва або впливати на прийняття рішень його керівним органом. При зовнішній легальності названих дій ключовою характеристикою фіктивного підприємництва є змістовний момент. Створення фіктивного підприємства є не самоціллю, а засобом для здійснення протиправної діяльності²⁴. Злочинна спрямованість дій зі створення або придбання суб'єкта підприємництва полягає у фіктивності (вигаданості, недійсності, удаваності) намірів злочинців. Суб'єкт підприємництва створюється або придбається не для досягнення тієї соціально корисної мети, яка проголошена в Законі України «Про підприємництво» та його установчих документах. Засновники фіктивного підприємства переслідують інші, протиправні цілі. Згідно з ст. 205 КК України підприємництво має бути визнане фіктивним, якщо суб'єкт підприємницької діяльності створено (придбано) з метою: а) здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона; б) прикриття незаконної діяльності. Під *забороненими* слід розуміти ті види діяльності: а) які перелічені у Кримінальному кодексі як злочини; б) здійснення яких дозволено виключно певному колу суб'єктів; в) для здійснення яких необхідно отримувати спеціальний дозвіл (ліцензію). Під *незаконною* діяльністю слід розуміти, крім заборонених, усі інші види діяльності, здійснення яких суперечить чинному законодавству, в тому числі укладення недійсних угод та здійснення діяльності, не передбаченої установчими документами юридичної особи.

Термін «прикриття» походить від слова прикривати, тобто класти, розстеляти одну річ над іншою для приховування чи захисту останньої; таїти, загороджувати, заступати, створювати заслін, стояти або бути попереду чого-небудь, слугувати чому-небудь оплотом,

захистом²⁵. Під *прикриттям* незаконної діяльності слід розуміти використання статусу суб'єкта підприємництва з метою створення обстановки, яка не відповідає фактично здійснюваній та протиправній за своєю природою діяльності, що доповнюється узгодженою з цією обстановкою поведінкою та неправдивими повідомленнями злочинців і пов'язаних з ними осіб, з метою приховування істини та формування в оточуючих хибної уяви про сутність подій, що відбуваються. Такі дії спрямовані, з одного боку, на створення умов для вчинення злочинів, а з іншого — на маскування злочинної діяльності з метою ухилення її організаторів від відповідальності. Сутність фіктивного суб'єкта підприємницької діяльності є похідною від змісту фіктивного підприємництва і полягає в тому, що фіктивне підприємство постає інструментом, знаряддям вчинення та приховування значної кількості злочинів.

Наведене дозволяє стверджувати, що *фіктивне підприємство* — це офіційно зареєстрована як суб'єкт підприємництва юридична особа, створена або придбана з метою здійснення заборонених видів діяльності або прикриття незаконної діяльності.

Найбільш типові ознаки фіктивного підприємства можна класифікувати за особливостями його створення (придбання), здійснення господарської діяльності та фінансових операцій, документообігу, ведення бухгалтерського і податкового обліку, чисельності та складу трудового колективу, тривалості функціонування та припинення діяльності.

Особливості створення (придбання) фіктивного підприємства. Фіктивне підприємство, як правило, створюється (придбається) з численими порушеннями вимог чинного законодавства, найбільш поширеними серед яких є фальсифікація установчих документів шляхом внесення до них недостовірних даних про засновників та про інші суттєві обставини. Найбільш типовою ознакою фіктивного підприємства є здійснення його державної реєстрації з використанням документів підставних осіб. До числа останніх належать: малозабезпечені верстви населення (пенсіонери, студенти, інваліди, особи без певного місця проживання, особи, що виїхали на постійне проживання за кордон, іноземці з незаможних країн); психічно хворі; особи, що страждають від алкогольної або наркотичної залежності; особи, що знаходяться в місцях позбавлення волі або відбувають строкову військову службу²⁶.

Дуже часто державна реєстрація фіктивної фірми здійснюється з використанням документів осіб, які з тих чи інших причин взагалі не знають, що вони стали засновниками комерційної структури (з використанням позичених документів, документів, отриманих у тимчасове користування обманним шляхом, за втраченими або викраденими документами²⁷; з використанням документів, придбаних у осіб, які згодом заявляють про їх втрату; за документами осіб, які добровільно за винагороду або проти власної волі під примусом надали свої документи та стали засновниками комерційних структур)²⁸. Створення фіктивних підприємств також часто відбувається з використанням підроблених документів або документів померлих осіб²⁹.

Державна реєстрація фіктивного суб'єкта підприємництва може здійснюватись на реальних осіб, з наступною заміною складу засновників на підставних осіб³⁰. Поширеною є реєстрація за дорученнями, виданими на неіснуючих або підставних осіб³¹.

Підготовку документів, необхідних для державної реєстрації фіктивного підприємства, дуже часто здійснюють кваліфіковані юристи — співробітники юридичних фірм, керівники яких входять до складу організованих злочинних угруповань, в інтересах котрих створюються мережі фіктивних підприємств. Нотаріальне посвідчення установчих документів здійснюють добросовісні нотаріуси на підставі втрачених (викрадених) паспортів, без встановлення дієздатності їх пред'явників³². Непоодинокими є випадки використання підроблених печаток і штампів нотаріусів та органів державної реєстрації³³.

Фіктивна фірма, як правило, створюється в організаційно-правовій формі приватного підприємства або товариства з обмеженою відповідальністю. Формування статутного фонду здійснюється за рахунок формального внесення меблів, оргтехніки, інших матеріальних цінностей, вартість яких визначається за угодою засновників зі значним перевищенням її реальної величини. Статутний фонд формується у мінімально необхідному розмірі або залишається несформованим протягом усього періоду функціонування підприємства³⁴.

Особливості здійснення господарської діяльності та фінансових операцій. Діяльність фіктивного підприємства здійснюється за

принципом невловимості: державна реєстрація в одній області, відкриття рахунків у банківських установах іншої, здійснення діяльності на території третьої області³⁵. Державна реєстрація та постановка підприємства на облік у податкових органах здійснюються або наприкінці поточного кварталу, або на самому його початку³⁶.

Реєстрація здійснюється за вигаданою адресою, що зазначена у сфальсифікованому договорі оренди або паспорті засновника. У разі реєстрації за реально існуючою адресою фіктивна фірма за такою адресою відсутня, а її фактичне місцезнаходження невідоме. За однією і тією ж адресою часто реєструються декілька фіктивних підприємств³⁷. Так, на території одного лише Гагарінського району м. Москви встановлено 15 адресів, за якими було зареєстровано від 200 до 1100 фірм. Самі ж фірми фактично розташовувались за іншими адресами, як правило, невідомими податковим органам³⁸.

Предмет діяльності фіктивного підприємства відповідно до установчих документів охоплює всі можливі види діяльності. При цьому необхідні для здійснення статутної діяльності виробничі, складські та офісні приміщення, а також засоби виробництва (як власні, так і орендовані) відсутні. Передбачена установчими документами підприємницька діяльність, як правило, не здійснюється. Натомість має місце здійснення діяльності, яка не передбачена установчими документами фіктивного підприємства³⁹.

Банківські операції фіктивного підприємства характеризуються такими особливостями. Як правило, відкриваються декілька рахунків у різних банківських установах країни, в тому числі на підставних осіб і без надання повідомлення про відкриття до податкових органів, що дозволяє переадресовувати грошові кошти з одного банку в інший та безперешкодно знімати з рахунків готівку. Рух коштів по банківському рахунку не здійснюється взагалі або ж, навпаки, на рахунок інтенсивно надходять лише значні суми грошових коштів зразу ж після його відкриття; перед закінченням поточного або на початку наступного банківського дня сума грошей на рахунку обнуляється; перед закінченням банківського тижня інтенсивність руху коштів по рахунку та їх обсяг збільшуються⁴⁰. Середній оберт грошових коштів на рахунках фіктивного підприємства за період його нетривалого функціонування складає в серед-

ньому близько 3 млн грн.⁴¹ Усі кошти, що надходять на рахунок фіктивної фірми, знімаються, як правило, готівкою⁴². У міру припинення активної діяльності юридична справа фіктивної фірми вилучається з банку під приводом переходу до іншої банківської установи або ж зникає взагалі⁴³.

Особливості документообігу. Діяльність фіктивного підприємства побудована на активному укладенні різноманітних господарських угод. Цей прийом застосовується для маскування перерахування грошових коштів з рахунку одного підприємства на рахунок іншого (від одного співучасника до іншого). Таким чином злочинним зв'язкам надається вигляд зв'язків господарських, що має на меті виведення з-під загрози притягнення до кримінальної відповідальності основних співучасників економічного злочину⁴⁴. При цьому над товарними угодами (договорами купівлі-продажу, міни, поставки) домінують угоди безтоварні, котрі передбачають виконання фіктивним підприємством робіт чи надання послуг (маркетингових, брокерських, інформаційно-консультаційних), що не виражаються зовні у матеріальній формі. Укладені угоди містять положення, які обіцяють контрагентам надзвичайно високі прибутки за умови оплати послуг 100 % передплатою. Поряд з цим конкретна відповідальність сторін за порушення договірних зобов'язань не зазначається⁴⁵. Фіктивна документація (угоди, акти, кошториси, накладні) передається замовникові у незаповненому вигляді, але із заздальгідь проставленими печатками та підписами⁴⁶. Надання необхідних документів фірмам-партнерам та до банківських установ здійснюється однією особою від імені декількох фіктивних підприємств з використанням підроблених документів, що посвідчують особу пред'явника⁴⁷. Зберігання печаток і штампів фіктивного підприємства, а також виплату заробітної плати його працівникам здійснюють дійсні організатори злочину⁴⁸.

Особливості ведення бухгалтерського і податкового обліку. Бухгалтерський та податковий облік не ведеться, передбачена законодавством звітність у державні органи не надається. У разі надання звітності в ній значно занижуються суми, що пройшли через рахунки фіктивної фірми. У звітності містяться суттєві диспропорції між обортами на банківських рахунках та сумами сплачених податків. Найчастіше фіктивна фірма податки взагалі не сплачує⁴⁹.

Особливості чисельності та складу трудового колективу. В трудових відносинах з фіктивним підприємством перебувають, як правило, тільки його директор та головний бухгалтер. На керівні посади призначаються некомпетентні особи з числа психічно хворих, матеріально залежних, раніше судимих осіб, на яких перекладається відповідальність за вчинені правопорушення. Часто на посаду керівника призначається реально існуюча осудна особа, яка за певну матеріальну винагороду погоджується формально володіти статусом посадової особи підприємства, а у разі необхідності постати перед правоохоронними або контролюючими органами. Грошові кошти і матеріальні цінності підприємства контролюються дійсними організаторами злочину і зберігаються на рахунках інших підприємств. Усю роботу з ведення переговорів та укладення угод з контрагентами організатори злочину виконують самі, вказуючи номінальному керівникові тільки те, які документи та коли необхідно підписувати. Номінальний керівник діє, виконуючи вказівки фактичного адміністратора⁵⁰. Часто фіктивні фірми очолюють підставні особи⁵¹. Так, під час перевірки АТЗТ «Ундіс» (м. Москва), яке здійснювало торгівлю нафтопродуктами, з'ясувалось, що офіційно його генеральним директором вважався громадянин, який помер за два роки до створення цієї юридичної особи, а головним бухгалтером був муляр-штукатур, який не підозрював про це і необережно загубив свій паспорт⁵².

Тривалість функціонування та припинення діяльності. Фіктивне підприємство функціонує протягом часу, що не перевищує одного податкового періоду. Час існування фіктивного підприємства коливається від декількох тижнів до декількох місяців (не більше трьох-чотирьох)⁵³. У відповідь на активізацію діяльності правоохоронних органів у напрямку викриття фіктивних підприємницьких структур є помітною тенденція до скорочення строків їх функціонування. Після досягнення поставленої мети фіктивне підприємство припиняє свою діяльність шляхом фіктивного банкрутства, реорганізується шляхом приєднання до подібної фіктивної структури або ж самоліквідується, не повідомляючи про це держані органи. Посадові особи виїжджають за кордон або переховуються від правоохоронних органів в Україні⁵⁴.

До числа основних елементів криміналістичної характеристики фіктивного підприємництва можна віднести: спосіб злочину, час,

місце, обстановку та засоби вчинення злочину, особу злочинця та потерпілого, сліди злочину (в широкому сенсі). На даний час типова криміналістична характеристика фіктивного підприємництва відсутня. Для її розробки потребують детального вивчення склад названого злочину та матеріали слідчої і судової практики.

Способи вчинення фіктивного підприємництва, виступаючи факультативними ознаками об'єктивної сторони складу злочину, в криміналістичній характеристиці посідають провідне місце. Вони досить різноманітні і визначаються тими конкретними цілями, яких прагнуть досягти фундатори фіктивних підприємств.

Нестабільність і недосконалість вітчизняного законодавства є однією з найбільш істотних обставин, що сприяють виникненню і діяльності фіктивних підприємств. Суперечливі або недостатньо розвинуті положення нормативно-правових актів широко використовуються правопорушниками з метою розробки та реалізації різноманітних схем злочинної діяльності, побудованих на використанні фіктивних підприємств. Так, із набранням чинності Закону України від 03.04.1997 р. № 168/97-ВР «Про податок на додану вартість»⁵⁵, який містить норму про відшкодування з бюджету негативної різниці, набула значного поширення практика створення фіктивних фірм з метою одержання незаконного відшкодування з державного бюджету фактично не сплачених сум податку на додану вартість (далі — ПДВ). Схеми незаконного відшкодування ПДВ з використанням фіктивних підприємств широко використовуються не тільки в зовнішньоекономічній діяльності, а й при здійсненні внутрішніх операцій з продажу товарів, робіт і послуг, що сприяє розширенню масштабів збитків, які завдаються державі. За даними ДПА України, тільки за 7 місяців з моменту набрання чинності зазначеним Законом відшкодуванню підлягало вже 2 455,2 млн грн., було відшкодовано 1 841,7 млн грн., при тому, що в бюджет у вигляді ПДВ фактично було сплачено всього лише 1 270,0 млн грн.⁵⁶ У 1999 р. через діяльність фіктивних підприємницьких структур у бюджет не надійшло вже 3,9 млрд грн. ПДВ⁵⁷. За 5 місяців 2000 р. платникам податків було відшкодовано 3 127 млн грн. ПДВ, при тому, що в бюджет вони реально перерахували лише 2 337 млн грн. За 8 місяців 2000 р. надходження від даного податку в бюджет склали близько 4 млрд грн., було відшкодовано 5,8 млрд грн., за анало-

гічний період 2001 р. — 4,3 млрд грн і 8,6 млрд грн. відповідно⁵⁸. Наведені дані наочно демонструють, що сума відшкодованого ПДВ значно перевищує суму бюджетних надходжень з названого податку, внаслідок чого державний бюджет України розкрадається на цілком законних підставах. За таких обставин, і не в останню чергу через діяльність фіктивних підприємств, ставиться під сумнів доцільність справляння ПДВ узагалі.

Згідно з методичними рекомендаціями ДПА України по організації боротьби з фіктивними підприємствами та незаконним відшкодуванням ПДВ незаконні фінансові операції, в яких використовуються фіктивні фірми, можна розділити на дві групи.

1. Виведення коштів у «тіньовий» сектор економіки (легалізація реально існуючим суб'єктом господарювання приходу товарно-матеріальних цінностей (далі — ТМЦ), робіт, послуг, отриманих фактично неофіційно за готівку; коректування ціни ТМЦ фактично отриманих як за готівку (неофіційно), так і за безготівковий рахунок (офіційно), з метою збільшення сукупних валових витрат реального суб'єкта господарювання і, як наслідок, скорочення об'єкта оподаткування; пряме коректування сукупних валових витрат реального підприємства з метою скорочення об'єкта оподаткування без фактичного отримання товарів (робіт, послуг); конвертація грошових коштів з метою їх подальшого використання у різних сферах, у тому числі для придбання ТМЦ за готівку).

2. Легалізація коштів, здобутих незаконним шляхом (документальне оформлення витрат ТМЦ, які фактично були реалізовані за готівку; здійснення коректування цін реально діючих суб'єктів господарювання у випадках, коли ТМЦ їм реалізуються неофіційно за готівку за більш високою ціною, в той же час оформлення витрат здійснюється на фіктивну фірму за ціною більш низькою з метою скорочення офіційно отриманого сукупного валового доходу і зменшення податкових зобов'язань; легалізація коштів, що знаходяться у «тіньовому» обороті, з метою здійснення офіційних інвестицій, капіталовкладень, придбання нерухомості, цінних паперів тощо; використання багаторівневих схем товарно-грошових потоків, у яких між реальними суб'єктами господарювання розташовується фіктивна фірма, через котру спрямовується рух ТМЦ і грошових коштів, з метою коректування вартості ТМЦ на етапі їх проходжен-

ня через фіктивне підприємство. Внаслідок цього відбувається зменшення об'єкта оподаткування в усіх реальних учасників).

Однією з основних цілей, переслідуваних при створенні (придбанні) фіктивного суб'єкта підприємництва, є створення (набуття) організаційно-правової форми, що надає можливість використовувати механізм розрахункових операцій для протиправного заволодіння безготівковими коштами. Одним із наступних етапів діяльності фіктивного підприємства є незаконний переказ отриманих коштів у готівку, в тому числі конвертовану в іноземну валюту, із вилученням їх із легального обігу і розміщенням на незаконно відкритих рахунках в іноземних банках із наступним, уже легальним інвестуванням в економіку України. Для реалізації зазначених протиправних цілей широко використовуються моделі розрахунків, контроль за проведенням яких з боку Національного банку України істотно обмежений. Найчастіше з метою приховування прибутків від оподаткування та конвертації коштів використовується існуюча система розрахунків через прямі взаємні кореспондентські типу ЛОРО-рахунки банків-нерезидентів України. Легально діюче підприємство, працюючи за схемою «діюча фірма» — «фіктивна фірма» — «ЛОРО»-рахунок», через несплату ПДВ втрачає не 20 %, а тільки 4-5 % вартості товару, з яких 0,25 — 0,5 % спрямовуються на оплату тінювих послуг банків, а решта — на оплату послуг конвертаційного центру та офіційну оплату банківських переказів⁵⁹. За даними ДПА України, у 1999 р. тільки від легальних платників податків через фіктивні структури на ЛОРО-рахунки банків-нерезидентів із метою конвертації було перераховано 25 млрд. грн.⁶⁰

Спрямуванню грошових потоків за межі України та ухиленню від сплати податків сприяють деякі комерційні банки. До числа банків, звинувачених у перерахуванні коштів фіктивних підприємств на «ЛОРО»-рахунки банків-нерезидентів, відносяться: «Донбіржбанк», «Донкредитінвест» (м. Донецьк), «Синтез», «Укргазбанк», «Інтерконтинентбанк» (м. Київ)⁶¹. Для незаконного перерахування коштів за кордон найчастіше використовувалися банки країн Балтії, такі як: «Німецько-Латвійський банк», «Парекс-банк», «Саулісбанк»⁶². За даними Національного банку України на «ЛОРО»-рахунки тільки латвійських банків у 2000 р. було перераховано 1600 млн. доларів США. Аналогічним чином виглядає ситуація з кореспондентськими рахунками російських банків.⁶³

На думку Д.М. Притики, практика дає підстави стверджувати, що окремі комерційні банки зацікавлені в існуванні підприємств-«одноденок». Наочним прикладом цьому слугує діяльність колишнього комерційного банку «Банкірський дім», в якому з 1000 розрахункових рахунків правоохоронними органами було зупинено операції на 294 рахунках, відкритих такими підприємствами в зазначеному банку⁶⁴. Зацікавленість банку у відкритті рахунків фіктивним фірмам обумовлена тим, що за проведення операцій зі зняття грошей із рахунків клієнтів цілком легально можна отримати значну винагороду. Розмір винагороди за розрахунково-касове обслуговування клієнта прямо пропорційно залежить від обсягу операцій на його рахунках, а фіктивне підприємство за нетривалий період свого існування (від декількох днів до декількох тижнів) здатне переказати через свої банківські рахунки в середньому від 3 до 5 млн грн.⁶⁵ Відкриття фіктивним підприємством рахунків у банку створює для останнього постійне джерело надходження безготівкових платежів, на виконання яких (на зарахування грошей на рахунок клієнта) банк може відвести 2-4 дні, за які існує об'єктивна можливість отримати додатковий прибуток за рахунок «прокрутки» цих коштів. У тих випадках, коли під час проведення оперативних заходів видаткові операції по розрахунковому рахунку клієнта блокуються, у банку з'являється можливість безоплатно користуватися коштами клієнта, відносно якого здійснюються перевірочні заходи, і одержати таким чином своєрідне безвідсоткове кредитування⁶⁶. Вкрай не вигідним для банку — ініціатора створення фіктивного підприємства є призупинення видаткової частини операцій по розрахунковому рахунку фіктивного клієнта. У таких випадках спостерігається активізація діяльності банківських працівників у пошуках способів порятунку хоча б частини коштів. Під будь-яким приводом банк припиняє приймати платежі, повертає або переадресовує на інші рахунки кошти, надіслані на рахунок фіктивного підприємства. Поряд із цим затримується видача правоохоронним органам юридичної справи клієнта, іноді юридична справа взагалі зникає. Зазначені факти свідчать про те, що банк виступає якщо не організатором, то обов'язково центральною ланкою злочинної схеми, побудованої на використанні фіктивного підприємства. При плануванні розслідування фіктивного підприємства цьому слід приділяти особливу увагу.

Дуже часто банки постають не просто інструментами, а організаторами відмивання грошей. Підтвердженням тому слугує той факт, що коли було встановлено контроль над ЛОРО-рахунками, обсяги операцій по них зменшились у десять разів. Це не завдало шкоди зовнішній торгівлі, але в десять разів скоротило відмивання грошей через фіктивні фірми або по фіктивним контрактам⁶⁷. Після наведення порядку у використанні ЛОРО-рахунків основним механізмом конвертації коштів для обслуговування «тіньової» економіки стали кодовані рахунки фізичних осіб (у березні 2001 р. їх використання у банківській системі було заборонено). Ці рахунки були введені у 1998 р. у зв'язку з ліквідацією анонімних рахунків на вимогу Указу Президента України «Про деякі питання захисту банківської таємниці». Під час перевірки київського розрахункового центру одного з найбільш крупних українських банків було встановлено, що з 106 відкритих у ньому кодованих рахунків 90 було відкрито за втраченими паспортами або паспортами померлих осіб. Кожен день у цьому розрахунковому центрі з кодованих рахунків у готівку перераховувалось 2-3 млн. грн. Тільки на два рахунки, відкритих на вигаданих осіб, за дев'ять місяців надійшли та були обготівковані 40 млн грн. У цьому ж банку з 01.01.2000 р. по 01.10.2000 р. було відкрито 197 кодованих рахунків. На 46 гривневих рахунків надійшло 1,2 млрд грн., а на 151 валютний рахунок — 87,5 млн дол. США. Усі ці гроші були видані через касу банку. Саме кодовані рахунки використовувались як головний елемент злочинної технології отримання неконтрольованої готівки. Так, тільки за один робочий день у Києві фіктивне підприємство ТОВ «С.» отримало на свій рахунок 1,1 млн грн., потім частинами по 16 тис. грн. (менше 3000 дол. США), задля того, щоб банк мав право не повідомляти про операції у контролюючі органи) перерахувало на кодований рахунок однієї особи. У Дніпропетровській області на одному кодованому рахунку акумулювались грошові кошти цілої групи київських фіктивних підприємств. За два місяці вони перерахували та обготівкували 16,5 млн грн. Кодовані рахунки використовувались і під час реалізації «класичних» схем відмивання грошей. Так, у Харкові ПП «Б.» відкрило пункт обміну валют. Його гривнева виручка вносилась на «master card» громадянки Б., яка втратила паспорт багато років тому. З картки гроші опосередкова-

но через низку операцій конвертувались та надходили до офшорного банку. З офшору вже «чистими» вказані гроші повертались на той же кодований рахунок, з якого знімались готівкою. Таким чином було отримано більш ніж 4,5 млн грн.⁶⁸

Під час здійснення своєї основної функції — кредитування — банки акумулюють значні суми готівкових і безготівкових коштів. Великий обсяг грошових операцій утворює своєрідний щит, що полегшує приховування протиправних дій від контролюючих і правоохоронних органів. Типовим для злочинів у сфері банківського кредитування є існування складних за своєю внутрішньою структурою та кримінально-правовими ознаками схем злочинної діяльності. Характерним прикладом у цьому випадку є об'єднання фіктивного підприємництва як першого етапу здійснення загального злочинного наміру, заволодіння кредитними ресурсами банку шляхом розкрадання або шляхом шахрайства з фінансовими ресурсами та фіктивного банкрутства як засобу приховування (маскування) вчиненого злочину. Кожний етап злочинної діяльності може супроводжуватися вчиненням злочинів, пов'язаних із протиправною діяльністю посадових осіб, що сприяє досягненню основного злочинного результату⁶⁹. У більшості із вчинюваних у фінансово-кредитній сфері злочинів використовується схема, згідно з якою грошові кошти неодноразово перераховуються з рахунку на рахунок від однієї фіктивної фірми до іншої та на одному з етапів вилучаються злочинцями, після чого деякі фірми припиняють своє існування або оголошують себе банкрутами.

Особи, що вчиняють злочини у кредитно-банківській сфері, «опрацювали» низку способів шахрайства з фінансовими ресурсами, незаконної конвертації та приховування валюти, вчинюваних з використанням фіктивних підприємств. Схема вчинення подібних злочинів у найбільш загальних рисах виглядає таким чином. На першому етапі створюються або придбаються у власність не менше двох суб'єктів господарювання, на ім'я яких планується одержання кредитів. Їх реальними засновниками, власниками та керівниками є одні і ті ж самі особи — співучасники злочину. Директором та головним бухгалтером призначають підставних осіб, котрі, як правило, не мають відповідної кваліфікації для виконання покладених на них обов'язків, перебувають у матеріальній чи іншій

залежності від засновників, тому беззаперечно виконують вказівки осіб, які їх найняли. На другому етапі розробляють «пакети» підроблених документів, які вимагають банківські установи для надання кредитів. При цьому одна із фірм виступає одержувачем кредиту, інші — контрагентами за угодами (купівлі-продажу, поставки тощо), якими обґрунтовується необхідність одержання (надання) кредитів. На третьому етапі названий «пакет» документів особисто або через посередників (у тому числі підставних керівників фірм) подають до банківської установи, де одночасно члени злочинної групи для полегшення вчинення злочину можуть вступати у зговір з керівником, який відає питаннями видачі кредитів, про дачу хабара у розмірі від 20 до 50 % від суми кредиту (переважно в іноземній валюті). Після цього підписуються кредитні договори та інші документи (наприклад, договір про страхування кредиту тощо) і перераховуються кредитні ресурси на рахунки фірм. На завершальному етапі одержані гроші протягом одного-трьох днів перераховуються на рахунки наперед підібраних суб'єктів господарювання, де за окремо розробленою схемою здійснюється їх конвертація. Після цього частина валюти перераховується керівництву банківської установи, а решта привласнюється злочинною групою⁷⁰.

Для маскування протиправної діяльності використовуються фіктивні підприємницькі структури, зареєстровані не тільки в Україні, а й за її межами (найчастіше в офшорних зонах). Відомої тенденції створення спільних підприємств з метою одержання різноманітних кредитів і приховування валютних коштів за кордоном, поширеними є випадки створення спільних підприємств для здійснення окремих зовнішньоекономічних операцій на користь іноземного партнера, після вчинення яких вони самоликвідуються⁷¹. Для вивозу капіталу за межі країни з одночасним ухиленням від сплати податків часто використовується найпростіша схема: створюється фірма-«одноденка», їй продається нафта або метал у десять разів дешевше ринкової вартості, потім ця фірма перепродує товар на Захід і через три місяці зникає. У такий спосіб лише з Росії здійснюється виток сотень мільярдів рублів⁷². За даними Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України на іноземних банківських рахунках, відкритих на підставних осіб, осідає і не повертається до нашої країни близько 70 % валютного доходу⁷³.

Розкрадання майна за допомогою фіктивних підприємств здійснюється за такою схемою. Підприємство «А» (найчастіше, державне) придбає у підприємства «Б» певний товар за ціною, яка значно перевищує ринкову. Для того щоб завуалювати вочевидь не вигідний для підприємства «А» характер угоди, як посередник використовується фіктивне підприємство «В». Різниця між сплаченою сумою і ринковою ціною розподіляється між керівниками підприємств, які брали участь в угоді. При цьому створюється враження, що товар було придбано у посередника, який і завищив ціну. Можливий і інший варіант, коли державне підприємство продає свою продукцію іноземному партнеру за заниженою ціною⁷⁴.

Під час проведення фінансових махінацій по відмиванню «брудних» грошей фіктивні фірми використовуються таким чином. Спочатку грошові кошти вводяться шляхом прямого (формально законного) їх розміщення в банківських установах. З цією метою створюється мережа фіктивних фірм, на рахунки яких перераховуються «брудні» гроші. Для обґрунтування платежів надаються фіктивні угоди про придбання продукції, виконання робіт або надання послуг. Потім грошові кошти під виглядом взаєморозрахунків по фіктивних договорах з іноземними партнерами, як правило, також фіктивними, переміщуються по кореспондентських рахунках з метою ускладнення або повної нейтралізації фінансового та іншого контролю над ними, приховування власника та джерела надходження і розміщення на незаконно відкритих за межами України валютних рахунках фізичних та юридичних осіб. Після цього легалізовані кошти повертаються їх власнику для використання. Цей етап є найбільш характерним для усіх операцій по легалізації грошових коштів, здобутих злочинним шляхом. Саме тут можна простежити весь механізм вчинення злочину, виявити конкретних осіб і довести їх причетність до злочинної діяльності. Після здійснення таких операцій протягом часу, встановленого для подання звітності в податкові органи, фіктивні фірми припиняють свою діяльність, а для подальшого їх здійснення створюються нові.⁷⁵

Фіктивні фірми також широко використовуються для легалізації товарів контрабандного походження. У таких випадках застосовується наступна схема: реально діюче підприємство, отримавши контрабандним шляхом від іноземного партнера певні товари

та ухилившись у такий спосіб від сплати податків і митних платежів, укладає з фіктивним підприємством відповідний «безтоварний» договір постачання, на підставі якого здійснює розрахунки та оприбутковує у себе контрабандні товари. Надалі ці товари залучаються до легального товарообігу шляхом реалізації законно діючим суб'єктам підприємництва або кінцевим споживачам. Аналогічним чином здійснюється легалізація неврахованої продукції власного виробництва або викраденого майна.

Фіктивні фірми також широко використовуються під час вчинення фіктивного банкрутства та незаконної ліквідації суб'єктів господарювання. Для цього використовується така схема. Підприємство, яке має сумнівну ділову репутацію, великі обсяги заборгованості з платежів до бюджетів і цільових фондів, а також перед іншими кредиторами, приймає рішення про свою ліквідацію. Існуючий порядок ліквідації досить складний і не допускає виключення суб'єкта господарювання з державного реєстру до повного погашення заборгованостей. Однак для підприємства існує цілком законна можливість перенести свої зобов'язання зі сплати податків та іншої кредиторської заборгованості на іншого суб'єкта господарювання шляхом злиття чи приєднання до іншого підприємства. У більшості випадків таким підприємством є фіктивна фірма, зареєстрована на території іншої адміністративно-територіальної одиниці. Вартість такої ліквідації складає близько 500 доларів США плюс 10 % від суми заборгованості, що виникла (або 20 % від заборгованості підприємства по податках і перед кредиторами). Лише у м. Москві річний оберт цього бізнесу досягає 6-7 млн доларів США⁷⁶.

Розслідування фіктивного підприємництва потребує великого обсягу слідчих дій, у зв'язку із чим вже на початковій стадії необхідно вирішити питання про створення слідчо-оперативної групи з обов'язковим залученням до її складу слідчих та оперативних працівників. Після порушення кримінальної справи треба невідкладно провести виїмки всіх документів про фінансово-господарську діяльність фіктивних фірм, рух коштів на їх банківських рахунках, а також аналогічні документи на тих підприємствах, в організаціях та установах, які через фіктивні фірми незаконно конвертували безготівкові кошти. Вилученню та невідкладному слідчому огляду підлягають установчі документи фіктивних підприємств.

Одночасно з призначенням та проведенням документальних ревізій фіктивних фірм спеціалістами контрольно-ревізійної та податкової служби необхідно провести зустрічні звірки з підприємствами-«донорами» з метою фіксації фактів невиконання умов фіктивних угод, якими для банків обгрунтовувалися перерахування грошей. Доказами фіктивності зазначених угод можуть бути: 1) відсутність придбаних у фіктивної фірми товарів; 2) невиконання та неможливість виконання робіт, надання послуг тощо.

Першочергове значення на початковому етапі розслідування має також збирання (шляхом допиту працівників банків, через чий рахунки здійснювалась незаконна конвертація коштів) доказів щодо участі власників, керівників чи засновників фіктивних фірм у вчиненні злочинів. Їм пред'являються для впізнання затримані особи, які, як правило, особисто подають до банків необхідні платіжні документи. Завдяки проведенню почеркознавчих експертиз за вилученими у фіктивних фірмах документами встановлюються виконавці цих документів.

Після порушення кримінальної справи потрібно також негайно та по можливості одночасно провести обшуки (виїмки) за місцем проживання та на робочих місцях, в автомобілях, за місцем прописки та фактичного проживання всіх виявлених членів злочинного угруповання, в офісних, складських, виробничих приміщеннях фірм-одержувачів кредитів, у банках, фірмах-постачальниках, фірмах, що надали гарантійні листи чи страхові поліси тощо.

З метою перевірки правильності висновків документальної ревізії необхідно призначити бухгалтерську експертизу. Після проведення експертиз обвинувачених у фіктивному підприємстві слід допитати додатково з використанням актів ревізій, а також висновків почеркознавчих та криміналістичних експертиз дослідження документів, показань свідків та інших доказів, які спростовують неправдиві показання обвинувачених щодо фактичної діяльності фірм, обставин одержання та використання кредитів, а також заходів, що вживались до їх повернення. Після закінчення цих слідчих дій доцільно провести фінансово-економічну експертизу щодо наявності чи відсутності у фіктивних підприємств основних та оборотних коштів, інших засобів, необхідних для здійснення статутної діяльності. Таким чином за допомогою фінансово-економічної експертизи доводяться факти фіктивного підприємства⁷⁷.

З прийняттям нового Кримінального кодексу України відбулись значні зміни у вирішенні питання боротьби з фіктивним підприємництвом. Такі зміни були об'єктивно обумовлені низькою ефективністю ст. 148⁴ старого КК України. Труднощі притягнення до відповідальності за фіктивне підприємництво, у першу чергу, були викликані недосконалим формулюванням диспозиції вказаної кримінально-правової норми. В юридичній літературі неодноразово висловлювались пропозиції щодо вдосконалення чинної на той час редакції ст. 148⁴ КК, частина з яких була врахована при прийнятті цієї норми у новій редакції (ст. 205 нового КК України). Однак ст. 205 КК зберегла певні недоліки своєї попередниці. Її диспозиція, як і диспозиції більшості норм, що встановлюють відповідальність за вчинення злочинів у сфері економічної діяльності, має бланкетний характер. Ця обставина зумовлює необхідність звернення до норм інших галузей права для визначення сутності злочинного діяння. При цьому норми однієї галузі мають неодмінно кореспондувати нормам іншої галузі і не суперечити їм. Однак використане у диспозиції ст. 205 КК формулювання «суб'єкти підприємницької діяльності (юридичні особи)» ототожнює поняття «суб'єкт підприємництва» з поняттям «юридична особа». Таке ототожнення суперечить нормам чинного цивільного законодавства і є хибним, оскільки, по-перше, не всі юридичні особи є суб'єктами підприємницької діяльності, а по-друге — суб'єктами підприємницької діяльності можуть бути, крім юридичних осіб, і особи фізичні (громадяни України, іноземці, особи без громадянства). Пропозиції про необхідність криміналізувати реєстрацію фізичних осіб як приватних підприємців з метою досягнення протиправних цілей, що стали особливо актуальними з набранням чинності законодавчими актами, які встановили спрощену систему обліку та оподаткування, залишились поза увагою законодавця⁷⁸. Разом з тим приватні підприємці є носіями повного комплексу прав, якими чинне законодавство наділяє юридичних осіб, а можливості щодо приховування протиправних дій вони мають навіть ширші. Використання приватних підприємців під час реалізації різноманітних злочинних схем завдає великої матеріальної шкоди. Використання «єдиноподатківців» стало справжнім «офшором» для незаконного обготівкування грошей та низки інших протиправних дій.

Основу більшості кримінальних схем легалізації злочинних доходів за допомогою фіктивних підприємств складають фіктивні угоди у всьому їх розмаїтті. Вони використовуються і як разові акції для легалізації конкретної суми, а також в складних комбінаціях з залученням як прикриття банківських операцій та виробничих циклів великих підприємств для здійснення довготривалого та великомасштабного процесу легалізації. Схеми із залученням псевдоіноземних фірм, фірм-«одноденюк», виведення операцій з легалізації в офшорні зони слугують лише для прикриття, завуальовування чи підвищення ефективності (наприклад, для зниження податкової ставки під час легалізації) досить простої основи злочинного діяння — фіктивної угоди. Найбільш поширеними видами фіктивних угод, що використовуються під час легалізації злочинних доходів, є: договір купівлі-продажу (зокрема цінних паперів); договір оренди; договір страхування; договір довірчого управління; договір комісії; договір контрактації; договір поручительства; договір про надання інформаційно-консультаційних, маркетингових, брокерських послуг⁷⁹. Укладення службовими особами або власниками діючих суб'єктів підприємницької діяльності господарських чи фінансових угод без наміру їх виконання необхідно криміналізувати як самостійний склад злочину. На цьому наполягають П. П. Андрушко, В. Білецький, В. М. Куц, Г. А. Матусовський, В. Навроцький⁸⁰.

Створенню фіктивних підприємств сприяють існуючий порядок державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, а також зловживання посадових осіб органів державної реєстрації. Це відбувається завдяки тому, що система державної реєстрації регламентується 56 нормативно-правовими актами, а саму державну реєстрацію здійснюють 764 місцевих органи влади (532 районні адміністрації та 232 органи місцевого самоврядування)⁸¹. Існує нагальна потреба у найскорішому прийнятті єдиного нормативно-правового акта, який би врегулював державну реєстрацію. Цим документом має стати Закон України «Про систему державної реєстрації суб'єктів господарювання», проект якого зареєстровано у Верховній Раді України ще восени 2000 р. В юридичній літературі неодноразово висловлювались пропозиції про те, що до вдосконалення існуючого порядку реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності потрібен виважений та збалансований підхід, який би

враховував усі плюси та мінуси як лібералізації, так і ускладнення порядку реєстрації. Спрощена і прискорена система реєстрації суб'єктів господарювання сприяє діловій активності та усуває підґрунтя для корупції і зловживань службовим становищем. Однак вона не сприяє скороченню масштабів фіктивного підприємництва. Існуючий порядок державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності потребує доопрацювання, під час якого необхідно враховувати недопустимість створення незаконних обмежень свободи підприємницької діяльності, гарантованої ст. 42 Конституції України. З метою запобігання створенню (придбанню) фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності, скорочення масштабів фіктивного підприємництва і захисту легально діючих платників податків від вступу у відносини з такими суб'єктами необхідно:

1) створити спеціалізовану організацію, єдиним напрямком діяльності якої має стати здійснення державної реєстрації суб'єктів господарської діяльності та ведення реєстру таких суб'єктів. Встановити персональну відповідальність посадових осіб органів реєстрації за порушення правил ідентифікації та реєстрації.

Створити єдину комп'ютиризовану систему державної реєстрації та ведення реєстру суб'єктів господарювання, яка б виключала можливість функціонування фіктивних підприємств і підприємств з одними і тими ж назвами, що не відображають характеру їх діяльності. Слід забезпечити вільний доступ до реєстру всіх суб'єктів господарювання для оперативного одержання інформації про потенційних контрагентів;

2) запровадити під час здійснення державної реєстрації процедуру обов'язкової ідентифікації засновників створюваних суб'єктів підприємництва, перевірки достовірності паспортів і закріплених у них даних про зазначених осіб;

3) створити єдиний автоматизований банк даних (реєстр) втрачених, викрадених паспортів, паспортів померлих осіб. Запровадити механізм обов'язкового отримання інформації з цього реєстру органами державної реєстрації, податкової служби, державними та приватними нотаріусами перед здійсненням дій, пов'язаних з реєстрацією суб'єктів підприємницької діяльності. Забезпечити вільний доступ до цього реєстру будь-яких фізичних та юридичних осіб, зацікавлених у попередженні вступу в договірні відносини з фіктивними підприємницькими структурами;

4) на період стабілізації боротьби зі створенням фіктивних суб'єктів підприємництва призупинити дію правових норм, які дозволяють надання документів для державної реєстрації поштою або через представників за дорученням;

5) з метою запобігання реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності за вигаданими адресами запровадити механізм проведення перевірок відповідності юридичної адреси суб'єкта підприємства його реальному місцезнаходженню;

6) встановити обов'язковість здійснення експертної оцінки матеріальних та нематеріальних активів, які вносяться до статутного фонду будь-якого створюваного суб'єкта господарювання. Запровадити механізм проведення перевірки наявності статутного фонду, створеного у достатньому для державної реєстрації розмірі.

Для усунення підґрунтя для створення та функціонування фіктивних підприємств необхідно:

1) усунути доцільність проведення розрахунків з використанням позаказових способів, шляхом прийняття Податкового кодексу, який би суттєво зменшив податковий тиск на всі категорії платників податків, переглянути чинну законодавчу базу з питань оподаткування з метою зменшення загального обсягу податків на суб'єктів підприємницької діяльності;

2) вдосконалити фінансову систему України (впорядкувати банківські операції, встановити чіткі правила ідентифікації клієнтів, усунути підґрунтя для зловживань банківськими працівниками);

3) вдосконалити правоохоронну діяльність шляхом координації дій різних підрозділів під час розслідування фіктивного підприємства;

4) скоротити готівкові платежі фізичних осіб у сфері торгівлі та послуг на основі впровадження безготівкових форм розрахунків шляхом більш широкого використання розрахункових чеків та створення національної системи масових електронних платежів за допомогою пластикових електронних карток.

Створюючи інфраструктуру системи електронних розрахунків за товари і послуги на основі пластикових карток, необхідно запровадити:

– прогресивні форми розрахунків із фізичними особами за заробітною платою, пенсіями, стипендіями тощо;

– безготівкові операції між юридичними особами за товари і послуги замість готівкових із використанням електронних засобів платежу;

– систему безготівкових розрахунків фізичних осіб за придбані товари і спожиті послуги, комунальні платежі тощо.

Комплексне виконання зазначених заходів дозволить скоротити обсяги фіктивного підприємництва і значно оздоровити економіку країни.

¹ Волобуев А. Ф. Фиктивное предпринимательство как способ сокрытия тяжких экономических преступлений // Российская юстиция. – 2001. – № 6. – С. 54.

² Білецький В. Фіктивне підприємництво і економічна злочинність // Право України. – 1997. – № 5. – С. 36.

³ Волобуев А. Ф. Фиктивное предпринимательство как способ сокрытия тяжких экономических преступлений. – С. 54.

⁴ Голубь Н. Задачи, возложенные на налоговую милицию в 2000 году, выполнены // Вестник налоговой службы Украины. – 2001. – № 6. – С. 8-10.

⁵ Кодированные счета – печать для отмывания денег // Вестник налоговой службы Украины. – 2001. – № 6. – С. 12.

⁶ Зеленецький В. С., Файєр Д. А. Економіко-правова характеристика процесів тівізації і криміналізації кредитно-фінансової і банківської системи України // Весы фемиды. – 2000. – № 3. – С. 18.

⁷ Петренко М. «Зарегульована» фірма йде у «тінь» // Галицькі контракти. – 1999. – № 18. – С. 17.

⁸ Бизнес. – 2000. – № 46. – С. 36.

⁹ Борьба с отмыванием грязных денег возложена на налоговую службу Украины // Вестник налоговой службы Украины. – 2001. – № 6. – С. 11.

² Факты. – 1998. – 16 июля.

³ Крок. – 1998. – 6 сеп.

⁴ Білецький В. Вказ. праця. – С. 34.

⁵ Путь к службе европейского образца // Вестник налоговой службы Украины. – 2001. – № 40. – С. 5-6.

⁶ Азаров Н. Нам необходимо создать атмосферу доверия и взаимного уважения // Вестник налоговой службы Украины. – 2000. – № 28. – С. 4; Барсук Л. Реєстрація: курс на спрощення // Закон і бізнес. – 2000. – № 50. – С. 6; Бизнес. – 2000. № 41. – С. 65; Шитря А. Проблемы государственной регистрации предпринимательской деятельности // Вестник налоговой службы Украины. – № 2000. – № 33. – С. 18.

⁷ Жвалюк В. Борьба с отмыванием денег: Украина в контексте международных усилий // Вестник налоговой службы Украины. – 2001. – № 38. – С. 3.

¹⁰ Жвалюк В. Налоговая милиция: весомый вклад в укрепление экономики // Вестник налоговой службы Украины. – 2001. – № 40. – С. 7.

¹¹ Дудоров О.О., Мельник М.І., Хавронюк М.І. Злочини у сфері підприємництва: Навч. посібник / За ред. Хавронюка М.І. – К., 2001. – С. 11.

¹² Преступления в сфере экономики. Уголовно-правовой анализ и квалификация / Б.Д. Завидов, О.Б. Гусев, А.П. Коротков, И.А. Попов, В.И. Сергеев. – М., 2001. – С. 118.

¹³ Голубь Н. Вказ. праця. – С. 8-10.

¹⁴ Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. – Х., 1999. – С. 267.

¹⁵ Бондар Н., Остапчук Я. Боротьба з тіньовим капіталом шляхом скорочення позабанківського обігу грошей // Економіка, фінанси, право. – 2001. – № 9. – С. 3.

¹⁶ Колишко Р., Рудовська Н. «Дерегулювання підприємницької діяльності: реалії та перспективи» // Економіка. Фінанси. Право. – 1998. – № 11. – С. 21.

¹⁷ Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. акад. НАН України В.Я. Тація. – Х., 2001. – С. 227.

¹⁸ Волобуев А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. – Х., 2000. – С. 86.

¹⁹ Волженкин Б. В. Экономические преступления – СПб., 1999. – С. 246.

²⁰ Там само. – С. 268-278.

²¹ Про ознаки фіктивної фірми: Лист ДПА від 21 травня 1999 р., № 229/4/25-1210 // Юрид. вісник України. – 1999. – № 27. – С. 5.; Пшонка В. Господарсько-правові заходи подолання тінізації економіки // Право України. – 1999. – № 5. – С. 40.

²² Андрушко П.П. Фіктивне підприємництво: проблеми кваліфікації та вдосконалення відповідальності // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1998. – № 10. – С. 7; Дудоров О.О., Мельник М.І., Хавронюк М.І. Вказ. праця. – С. 237; Колишко Р., Рудовська Н. Вказ. праця. – С. 21; Притика Д.М. «Деякі проблеми застосування арбітражними судами кредитного законодавства. Злочини у фінансово-кредитній сфері» // Вісник Вищого арбітражного суду України. – 2000. – № 3. – С. 213.

²³ Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70 000 слов / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 23 изд., испр. – М., – С. 849.

²⁴ Преступления в сфере экономики. Уголовно-правовой анализ и квалификация. – С. 118.

²⁵ Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 1-4. – М., 1981. – Т. 3. П. 1982.

²⁶ Бизнес. – 2001. – № 5. – 31; Волобуев А.Ф. Фиктивное предпринимательство как способ сокрытия тяжких экономических преступлений. – 2001. – № 6. – С. 55; Дудоров О.О., Мельник М.І., Хавронюк М.І. Вказ. праця. – С. 240; Теньков С. Фіктивність фірми доводять у суді // Галицькі контракти. – 1999. – № 18. – С. 16.

²⁷ Андрушко П. П. Вказ. праця. – С. 20; Анель А.Л. Как появляются «грязные» деньги. – СПб., 1999. – С. 12; Бизнес. – 2001. – № 27. – С. 31; Дудоров О.О., Мельник М.І., Хавронюк М.І. Вказ. праця. – С. 240; Сатув Р.С., Шраев Д.А., Яськова Н.Ю. Экономическая преступность в финансово-кредитной системе. – М., 2000. – С. 83.

²⁸ *Гребенник В.* Там, де обертаються кошти, їх крадуть найбільше // Закон і бізнес. – 2001. - № 8. – С. 29; *Дудоров О.О., Мельник М.І., Хавронюк М.І.* Вказ. праця. – С. 240.

²⁹ *Андрушко П.П.* Вказ. праця. – С. 20; *Апель А.Л.* Вказ. праця. – С. 12; *Бизнес.* – 2001. - № 27. – С. 31; *Дудоров О.О., Мельник М.І., Хавронюк М.І.* Вказ. праця. – С. 240; *Притика Д.М.* Вказ. праця. – С. 213; *Теньков С.* Вказ. праця. – С. 16.

³⁰ *Апель А.Л.* Вказ. праця. – С. 12.

³¹ Про ознаки фіктивної фірми. Лист ДПА від 21 травня 1999 р. № 229/4/25-1210 // *Юридичний вісник України.* – 1999. - № 27. – С. 5.

³² *Волобуєв А.Ф.* Фиктивное предпринимательство как способ сокрытия тяжких экономических преступлений. – С. 55.

³³ Про ознаки фіктивної фірми. Лист ДПА від 21 травня 1999 р. № 229/4/25-1210 // *Юридичний вісник України.* – 1999. - № 27. – С. 5.

³⁴ *Апель А.Л.* Вказ. праця. – С. 12; О внесенні пропозицій. Письмо ГНАУ от 29.08.2000 г. № 6039/5/26-4016 // *Бухгалтер.* – 2000. - №. 18. – С. 7; *Теньков С.* Вказ. праця. – С. 16.

³⁵ *Гребенник В.* Вказ. праця. – С. 29.

³⁶ *Апель А.Л.* Вказ. праця. – С. 12.

³⁷ *Апель А.Л.* Вказ. праця. – С. 12; *Волобуєв А.Ф.* Особливості порушення кримінальних справ про злочини у кредитній сфері та їх розслідування // *Вісник прокуратури.* – 2001. - № 3. – С. 46; *Дудоров О.О., Мельник М.І., Хавронюк М.І.* Вказ. праця. – С. 240.

³⁸ *Добрушкин Б.С.* Борьбе с налоговыми нарушениями – прочную правовую основу // *Финансы.* – 1996. – № 1. – С. 24.

³⁹ Бейгельзімер М. Дослідження з запобігання ухилень від сплати податків // *Закон і бізнес.* – 2001. – № 33. – С. 6; *Дудоров О. О., Мельник М. І., Хавронюк М. І.* Вказ. праця. – С. 241; *Колишко Р., Рудовська Н.* Дерегулювання підприємницької діяльності: реалії та перспективи // *Економіка. Фінанси. Право.* – 1998. – № 11. – С. 21; *Теньков С.* Вказ. праця. – С. 16.

⁴⁰ *Дудоров О.О., Мельник М.І., Хавронюк М.І.* Вказ. праця. – С. 241; *Сатуєв Р.С., Шраєв Д.А., Яськова Н.Ю.* Вказ. праця. – С. 76, 83, 106.

⁴¹ *Зеленецький В.С. Файср Д.А.* Вказ. праця. – С. 12.

⁴² *Губанова І.В.* Недоліки, які виникають в актах податкової служби при перевірках господарської діяльності підприємств, що мали відносини з фіктивними фірмами // *Проблемні питання судово-економічної експертизи. Матеріали науково-практичного семінару. Науково-практичне видання.* – Дніпропетровськ, 2001. – С. 50.

⁴³ *Апель А.Л.* Вказ. праця. – С. 12; *Сатуєв Р.С., Шраєв Д.А., Яськова Н.Ю.* Вказ. праця. – С. 106.

⁴⁴ *Волобуєв А.Ф.* Фиктивное предпринимательство как способ сокрытия тяжких экономических преступлений. – С. 55.

⁴⁵ *Теньков С.* Вказ. праця. – С. 16.

⁴⁶ *Апель А.Л.* Вказ. праця. – С. 13.

⁴⁷ *Волобуєв А.Ф.* Особливості порушення кримінальних справ про злочини у кредитній сфері та їх розслідування. – С. 46.

⁴⁸ Волобуев А.Ф. Фиктивное предпринимательство как способ сокрытия тяжких экономических преступлений. – С. 55.

⁴⁹ Апель А.Л. Вказ. праця. – С. 13; Волобуев А.Ф. Особливості порушення кримінальних справ про злочини у кредитній сфері та їх розслідування. – С. 46; Волобуев А.Ф. Фиктивное предпринимательство как способ сокрытия тяжких экономических преступлений. – С. 54; Сатуев Р.С., Шраев Д.А., Яськова Н.Ю. Вказ. праця. – С. 106; Теньков С. Вказ. праця. – С. 15.

⁵⁰ Волобуев А.Ф. Фиктивное предпринимательство как способ сокрытия тяжких экономических преступлений. – С. 55; Дудоров О.О., Мельник М.І., Хавронюк М.І. Вказ. праця. – С. 241.

⁵¹ Апель А.Л. . – С. 12; Сатуев Р.С., Шраев Д.А., Яськова Н.Ю. Вказ. праця. – С. 106.

⁵² Добрушкин Б.С. Вказ. праця. – С. 24.

⁵³ Апель А.Л. Вказ. праця. – С. 12; Дудоров О.О., Мельник М.І., Хавронюк М.І. Вказ. праця. – С. 241; Зеленецький В.С. Файєр Д.А. Вказ. праця. – С. 12.

⁵⁴ Сатуев Р.С., Шраев Д.А., Яськова Н.Ю. Вказ. праця. – С. 83.

⁵⁵ Про податок на додану вартість: Закон України від 03.04.1997 р. № 168/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 21. – Ст. 156 (зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про податок на додану вартість» від 04.03.1998 р. № 169/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 33. – Ст. 224).

⁵⁶ Азаров М. Я. Податкова політика в Україні: принципи і реалії // Вісник податкової служби України. – 1998. – № 15. – С. 8.

⁵⁷ Шитря А. Проблемы государственной регистрации предпринимательской деятельности // Вестник налоговой службы Украины. – № 33. – 2000. – С. 18.

⁵⁸ Кириш А. Крокодиловы слезы // Бухгалтер. – 2001. – № 27. – С. 64; Шитря А. Ни один вопрос не останется без ответа // Вестник налоговой службы Украины. – 2001. – С. 3.

⁵⁹ Гребенник В. Вказ. праця. – С. 29.

⁶⁰ Азаров Н.Я. Нам необходимо создать атмосферу доверия и взаимного уважения // Вестник налоговой службы Украины. – 2000. – № 28. – С. 4.

⁶¹ Кабанец А. ГНА Украины поддерживает изменения и дополнения к новому Закону Украины «О банках и банковской деятельности» // Вестник налоговой службы Украины. – 2000. - № 25. – С. 14.

⁶² Волобуев А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. – Х, 2000. – С. 87.

⁶³ Гребенник В. Вказ. праця. – С. 29.

⁶⁴ Притика Д.М. Вказ. праця. – С. 213.

⁶⁵ Зеленецький В.С., Файєр Д.А. Вказ. праця. – С. 12-14.

⁶⁶ Сатуев Р.С., Шраев Д.А., Яськова Н.Ю. Экономическая преступность в финансово-кредитной системе. – М.: Центр экономики и маркетинга, 2000. – С. 84.

⁶⁷ Борьба с отмыванием доходов, полученных преступным путем // Вестник налоговой службы Украины. – 2001. – № 36. – С. 3.

⁶⁸ Кодированные счета – печать для отмывания денег // Вестник налоговой службы Украины. – 2001. - № 6. – С. 12

⁶⁹ *Джужа О., Голосніченко Д., Чернявський С.* Злочини у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності: кримінологічний аналіз // *Право України.* – 2000. – № 11. – С. 44.

⁷⁰ *Волобуєв А.Ф.* Криміналістична характеристика злочинів у сфері кредитних відносин. – С. 84.

⁷¹ *Матусовський Г.А.* Вказ. праця. – С. 273.

⁷² Совершенно секретно. – 2000. – № 6. – С. 7.

⁷³ *Волобуєв А.Ф.* Фиктивное предпринимательство как способ сокрытия тяжких экономических преступлений. – С. 54.

⁷⁴ *Волобуєв А.Ф.* Фиктивное предпринимательство как способ сокрытия тяжких экономических преступлений. – С. 54.

⁷⁵ *Зеленецький В.С., Файєр Д.А.* Вказ. праця. – С. 11.

⁷⁶ Деньги. – М., 1999. – № 11. – С. 26.

⁷⁷ *Волобуєв А.Ф.* Особливості порушення кримінальних справ про злочини у кредитній сфері та їх розслідування. – С. 47-50.

⁷⁸ *Опалинский Ю.В.* Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. – К., 1998. – С. 8.

⁷⁹ *Николайчук И. А.* Сокрытие преступлений как форма противодействия расследованию / Под ред. Р.С.Белкина. – М., 2000. – С. 190.

⁸⁰ *Андрушко П. П.* Вказ. праця. – С. 20; *Білецький В.* Фіктивне підприємництво і економічна злочинність. – С. 36; *Куц В. М.* Новий кримінальний кодекс України: яким йому бути. – Х., 1999. – С. 116; *Матусовський Г.А.* Вказ. праця. – С. 274; *Навроцький В.* Господарські злочини. Лекції. – Львів, 1997. – С. 41.

⁸¹ Бизнес. – 2000. – № 46. – С. 36.